

Πέτρος Βλαχάκος

*Οι αντιλήψεις του Νικηφόρου Γρηγορά για τη Ρωμαϊκή ειρήνη
(Pax Romana)*

Μέσα από το εκτεταμένο και πολυσχιδές έργο του Νικηφόρου Γρηγορά, ενός από τους σημαντικότερους λογίους του 14ου αιώνα¹, διαφαίνεται μια βαθιά και λεπτομερής γνώση της αρχαίας και μεταγενέστερης ελληνικής γραμματείας². Οι αναφορές βέβαια, οι οποίες εμπεριέχονται στο έργο του σχετικά με τον Ρωμαϊκό κόσμο, προέρχονται κυρίως από μεταγενέστερους Έλληνες συγγραφείς³, εφόσον είναι εξακριβωμένο ότι ο συγγραφέας καθώς και ο δάσκαλός

* Θα ήθελα να ευχαριστήσω και από τη θέση αυτή για τις ουσιαστικές παρατηρήσεις τους την καθηγήτρια της Βυζαντινής Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ. κ. Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα και την αναπληρώτρια καθηγήτρια της Βυζαντινής Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ. κ. Βασιλική Νεράντζη-Βαρμάζη.

1. Για τη ζωή και το έργο του Νικηφόρου Γρηγορά βλ. R. Guiland, *Essai sur Nicéphore Grégoras*, Paris 1926 (στο εξής: R. Guiland, *Essai*) – Nikephoros Gregoras, *Römische Geschichte, Historia Rhomaike* (übersetzt und erläutert von Jan Louis van Dieten, Teilen I-III Stuttgart 1973-1988, I 1-62 (στο εξής: J. L. van Dieten, *Nikephoros Gregoras*) – H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, München 1978, t. I 453-465 (*Βυζαντινή Λογοτεχνία*, μετάφρ. Τ. Κόλλιας, Κ. Συνέλλη, Γ. Χ. Μακρής, Ι. Βάσσης, Αθήνα 1997, τ. Β' 297-311) (στο εξής H. Hunger, *Literatur I*) – S. Mergiali, *L'enseignement et les lettrés pendant l'époque des Paléologues (1261-1453)*, Αθήνα 1996, κυρίως τις σσ. 73-89 (στο εξής: S. Mergiali, *Enseignement*) – Δ. Μόσχος, *Πλατωνισμός ή χριστιανισμός; Οι φιλοσοφικές προϋποθέσεις του Αντιησυχασμού του Νικηφόρου Γρηγορά (1293-1361)*, Αθήνα 1998 (στο εξής: Δ. Μόσχος, *Πλατωνισμός*) – Π. Βλαχάκος, *Στοιχεία φυσικής γεωγραφίας και ανθρωπογεωγραφίας στο έργο του Νικηφόρου Γρηγορά* (διδ. διατρ.), Θεσσαλονίκη 1999 (υπό εκτύπωση) (στο εξής: Π. Βλαχάκος, *Στοιχεία*). Τα συγκεκριμένα εγχειρίδια περιέχουν το σύνολο της βιβλιογραφίας, που αφορά τη ζωή και το έργο του.

2. Για την αρχαιογνωσία του Νικηφόρου Γρηγορά βλ. R. Guiland, *Essai 77-78* – S. Mergiali, *Enseignement 73 κ.ε.*

3. Ο Νικηφόρος Γρηγοράς είχε διαβάσει όπως φαίνεται και από το έργο του πολλούς μεταγενέστερους Έλληνες συγγραφείς, όπως τον Πλούταρχο, τον Πολύβιο, τον Διόδωρο Σικελιώτη, τον Αίλιο Αριστείδη, τον Δίωνα Κάσσιο κ.ά. Το 1328 μετά την επικράτηση του Ανδρονίκου Γ' Παλαιολόγου και την εξορία του δασκάλου του Θ. Μετοχίτη στο Διδυμότειχο ο συγγραφέας απομακρύνεται από τα Ανάκτορα και παραμένει περίπου μια τετραετία στη Μονή της Χώρας. Εκεί είχε τη δυνατότητα να μελετήσει τα χειρόγραφα πολλών αρχαίων και μεταγενέστερων Ελλήνων συγγραφέων, και μεταξύ αυτών και το κριτικά σχολιασμένο χειρόγραφο του Πλουτάρχου από τον Μάξιμο Πλανούδη, το οποίο βρισκόταν στη Μονή της Χώρας. Για το θέμα βλ. I. Sevcenco, «Theodore Metochites, the Chora, and the intellectual Trends of his Time», [P. Underwood, *Kariye-Djami v. IV*] Princeton – N. J. 1975, σ. 42 κ.ε. – Δ. Μόσχος, *Πλατωνισμός* 17-18, 138.

του Θεόδωρος Μετοχίτης δεν γνώριζαν τη λατινική γλώσσα⁴.

Από το πλήθος των αναφορών σε όλα τα κείμενά του σχετικά με τον Ρωμαϊκό κόσμο, πολλές από τις οποίες σχετίζονται με πολιτικές και στρατιωτικές προσωπικότητες, ξεχώρισα στη σημερινή ανακοίνωση να εξετάσω τις αντιλήψεις, οι οποίες διαφαίνονται μέσα από το έργο του, για τη Ρωμαϊκή ειρήνη (*Pax Romana*), η οποία επήλθε στο Ρωμαϊκό Κράτος μετά την επικράτηση του Αυγούστου (31 π.Χ.)⁵. Συσχετίζω βέβαια τις ιστορικές αναφορές του παρελθόντος με τα γεγονότα της εποχής του, και προσπαθώ να διευκρινήσω τον λειτουργικό ρόλο τους σε έναν συγγραφέα, ο οποίος κυριάρχησε στην πνευματική ζωή του Βυζαντίου τον 14ο αιώνα.

Ξεχωρίζουν δύο αναφορές του Νικηφόρου Γρηγορά στην *Pax Romana*. Η πρώτη βρίσκεται στο ιστοριογραφικό του έργο. Όταν ο συγγραφέας αφηγείται την περίοδο μετά τον θάνατο του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου το 1341 κάνει ιδιαίτερα λόγο για την αποτυχία του Ιωάννη Κατακουζηνού να αναλάβει την εξουσία. Μετά τον θάνατο του Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου ο μέγας δομέστικος Ιωάννης Καντακουζηνός επιδίωξε να αναλάβει την επιτροπεία του ανήλικου Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου και τη διοίκηση του κράτους⁶. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να στραφούν εναντίον του, η μητέρα του Ιωάννη Ε΄ Παλαιολόγου Άννα της Σαβοΐας, ο πατριάρχης Ιωάννης Καλέκας και ο μεγαδούκας Αλέξιος Απόκαυκος, ο οποίος ήταν άλλοτε φίλος και συνεργάτης του⁷. Η τελετή ανακή-

4. R. Guiland, *Essai* 77.

5. Για τον όρο βλ. Oxford Latin Dictionary, edited by P. G. W. Glare, Oxford 1982 (ανατ. 1983, 1984, 1985), σ. 1314, λ. *pax*, σημασ. 5 – Carl Koch., RE 18/4 (1949) 2430-2436, λ. *Pax*. Για μια γενικότερη ιστορική διαπραγμάτευση της εποχής βλ. P. Petit, *La paix Romaine*, Paris 1967, όπου και λεπτομερείς αναφορές στις πηγές και τη βιβλιογραφία. Βλ. επίσης M. Rostovtzeff, *A History of the Ancient World*. Vol. II: Rome, second corrected impression 1928 (Translated from the Russian by I. D. Duff, Elias J. Bickerman. Editor, paperback edition, Oxford University Press 1960 (*Ρωμαϊκή Ιστορία*, ελλην. μετάφρ. Β. Κάλφογλου, Αθήνα 1984, σσ. 189 κ.ε.) (στο εξής: M. Rostovtzeff, *Ρωμαϊκή Ιστορία*).

6. G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München¹ 1963 (*Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, τ. 3, μτφρ. Ι. Παναγοπούλου – επιστ. εποπτεία Ε. Κ. Χρυσού, Αθήνα 1981, 205) (στο εξής: G. Ostrogorsky, *Ιστορία*) – D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium (1261-1453)*, London 1972 (*Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου*, μτφρ. Στ. Κομνηνός, Αθήνα 1996, σσ. 297 κ.ε.) (στο εξής: D. M. Nicol, *Τελευταίοι Αιώνες*).

7. G. Ostrogorsky, *Ιστορία* 3. 205 – D. M. Nicol, *Τελευταίοι Αιώνες* 299 κ.ε. – Ι. Καραγιαννόπουλος, *Το Βυζαντινό Κράτος*⁴; Θεσσαλονίκη 1996, σσ. 255-256 (στο εξής: Ι. Καραγιαννόπουλος, *Κράτος*).

ρυξης του Ιωάννη Καντακουζηνού ως νέου αυτοκράτορα στο Διδυμότειχο (26 Οκτωβρίου 1341) έδωσε το έναυσμα για τον β' εμφύλιο πόλεμο (1341-1347), μια από τις πιο καταστρεπτικές συγκρούσεις που συνέβησαν στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία⁸. Στην πρώτη φάση του εμφυλίου πολέμου σημειώνονται ταραχές υποκινημένες από τον Αλέξιο Απόκαυκο⁹. Ο Νικηφόρος Γρηγοράς κάνοντας τότε μια ρομαντική αναπόληση μας δίνει μια χαρακτηριστική εικόνα της *Pax Romana*, όπου προβάλλεται ιδιαίτερα ο Ιωάννης Καντακουζηνός, γιατί ο συγγραφέας πιστεύει ότι θα μπορούσε να επικρατήσει χάρη σ' αυτόν η ασφάλεια και η σταθερότητα που υπήρχε την εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αν δεν συνέβαιναν οι ταραχές που δημιούργησε ο Αλέξιος Απόκαυκος. Αναφέρει συγκεκριμένα: «Εμένα όμως γυρίζει ο νους μου σ' εκείνο το παλαιό κράτος της Ρώμης και έφερα στη μνήμη μου πώς τότε ένα Ρωμαϊκό πρόσταγμα που διέτρεχε κάθε τόπο και θάλασσα τους άφηνε όλους κατάπληκτους και σχεδόν τους έκανε να πεθαίνουν από φόβο. Και ούτε η Ασία ξεσπάθωνε κατά της Ευρώπης, ούτε βέβαια το αντίθετο συνέβαινε, αλλά κάθε αντίπαλο μέρος συμμαχούσε. Και οι Κίλικες περνούσαν άοπλοι μέσα από τη Βιθυνία, όπως και οι Θράκες από την Ιταλία. Και όταν έρχονταν οι Σαυρομάτες στην Ελλάδα λόγω της φιλίας και θεατές ήταν των Παναθηναίων και ανταγωνίζονταν στις αρματοδρομίες της Ολυμπίας κάθε τέσσερα χρόνια. Και συλλογίστηκα ότι κάτι τέτοιο θα μπορούσε να συμβεί και στις μέρες μας, αν είχαμε απαλλαγεί εντελώς από τα σπέρματα της σύγχυσης, που ετοίμασε ο Απόκαυκος κατά του Καντακουζηνού»¹⁰.

8. Ιωάννης Καντακουζηνός, *Ίστορία*, έκδ. L. Schopen, CB. I-III, Bonnae 1828-1832, II 12.5 (στο εξής: Ιω. Καντακουζηνός, Ιστ.) – I. Καραγιαννόπουλος, *Κράτος* 256.

9. G. Ostrogorsky, *Ίστορία* 3. 205 κ.ε. – D. M. Nicol, *Τελευταίοι Αιώνες* 306 κ.ε. – I. Καραγιαννόπουλος, *Κράτος* 256.

10. Νικηφόρου Γρηγορά, *Ρωμαϊκής Ίστορίας Λόγοι*, έκδ. L. Schopen – Im. Bekker, *Nikephori Gregorae Historia byzantina*. I-III. Bonnae 1829-1855, II 598.21-599. 10 «'Εγώ δέ και πρός τὸ πάλαι τῆς 'Ρώμης κράτος ἐκεῖνο τὸν νοῦν ἀνήνεγκα, καὶ ἀνεμνήσθην, ὅπως πρόσταγμα ἐν τότε 'Ρωμαϊκόν, πᾶσαν ἐπιπορευόμενον γῆν τε καὶ θάλατταν, κατέπληττεν ἅπαντας, καὶ τῷ δέει μικροῦ καὶ ἀποθνήσκειν ἐποίει· καὶ οὐτ' 'Ασία κατ' Ἐυρώπης μάχιμον ἐκίνει ξίφος, οὔτε τοῦναντίον αἰθις· ἀλλ' ἅπαν τὸ ἀντιπρᾶττον εἰς ἐνοσπονδον ἐκίρνατο σύμπνοιαν· καὶ Κίλιξ μὲν διὰ Βιθυνίας ἄοπλος ἐπορεύετο, καὶ Θρᾶξ διὰ τῆς 'Ιταλίας ὁμοίως· καὶ ὡς διὰ φιλίας Σαυρομάται τῆς 'Ελλάδος λόντες τῶν τε Παναθηναίων ἦσαν θεαταὶ καὶ ταῖς ἐν 'Ολυμπία καθίσταντο τετραετηρικαῖς ἀρματηλασίαις ἀνθάμιλλοι· καὶ ἐλογισάμην κατ' ἑμαυτόν, ὡς καὶ νῦν ἐφ' ἡμῶν τοιοῦτόν τι συνέβαινεν ἂν, εἰ πάμπαν ἐκ μέσου τὰ τῆς συγχύσεως ἀπῆλλακτο σπέρματα, ὅσα κατὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ συνεσκεύασεν 'Απόκαυκος» (στο εξής: Νικηφ. Γρηγ., Ιστ.).

Η δεύτερη αναφορά εμπεριέχεται στον λόγο του Νικηφόρου Γρηγορά «εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου»¹¹, όπου γίνεται και μια σκιαγράφηση της ιστορίας της ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας. Ο συγγραφέας αναφέρεται στην εγκαθίδρυση της βασιλείας στη Ρώμη¹², την απομάκρυνση των Ταρκυνίων, οι οποίοι μετέτρεψαν, όπως αναφέρει «τὴν βασιλείον εὐνομίαν εἰς τυραννικὴν αὐτονομίαν»¹³, και τη μετατροπὴ του πολιτεύματος σε υπατεία διάρκειας ενός χρόνου καθὼς και την εκλογή των δημάρχων μετὰ τη δυσἀρέσκεια των πληβείων¹⁴. Στη συνέχεια ο συγγραφέας αφού αναφερθεῖ στους πολέμους της Ρώμης τόσο τους ἐξωτερικούς ὅσο και τους ἐμφυλίους καταλήγει στην επικράτηση της εἰρήνης με την κυριαρχία του Αυγούστου¹⁵. Ο συγγραφέας ἐδῶ βέβαια πιστεύει ὅτι η Pax Romana ἦταν ὁ πρόδρομος της ἀληθινῆς εἰρήνης, που ἐπρόκειτο να ἔλθει με τη γέννηση του Χριστοῦ και την ἐπικράτηση του χριστιανισμοῦ¹⁶.

Ο συγγραφέας υποστηρίζει ὅτι με την επικράτηση του Αυγούστου «... μετὰ ἀπὸ διαρκεῖς θύελλες και καταιγίδες ἐπήλθε λαμπρὴ γαλήνη και ηρεμία στα πράγματα και ὁ Καίσαρ Αὐγούστος ἔβγαλε διάταγμα να γίνει ἀπογραφή της οἰκουμένης. Και ἔτσι ἐπνευσε σ' ολόκληρη την οἰκουμένη ἡρεμος και πολὺ γλυκὸς ζέφυρος και τόσο πλατιά εἰρήνη ἐπικράτησε σ' ολόκληρη τη γη, που ἦταν ὁ πρόδρομος της ἀληθινῆς εἰρήνης και λείανε τους δρόμους της, ἀπομακρύνοντας πολὺ εὐκόλα κάθε ἐμφύλια και ἀλλοεθνή ἐριδα. Γιατί ἐπρεπε πάντως να ἀνατεῖλει ἡ δικαιοσύνη και πλῆθος εἰρήνης σε τέτοιες ἡμέρες, κατὰ τις ὁποῖες ἐπρόκειτο να ἐξαπλωθεῖ τὸ σωτήριο κήρυγμα σ' ολόκληρη την οἰκουμένη και οὔτε ἡ Ἀσία να ξεσπαθῶνει ἐνάντια στην Ἀφρική, οὔτε ἡ Ἑυρῶπη να διατηρεῖ ἀσυμβίβαστα τα ἦθη της με την Ἀφρική, ἀλλὰ ὅλα να εἶναι πλῆρη ἀπὸ μια ἐξαιρετικὴ ὁμοφροσύνη, γι' αὐτὸ και κανένας με κανέναν τρόπο δεν ἦταν δυνατὸ να σταθεῖ ἐμπόδιο σε κανέναν. Γιατί ἓνα ρωμαϊκὸ πρόσταγμα που ἔφτανε με

11. Τοῦ αὐτοῦ σοφωτάτου κυροῦ Νικηφόρου τοῦ Γρηγορά λόγος εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, ἐκδ. P. L. Leone, "Nicephori Gregorae Oratio in Anpuntiatiōnem Sanctissimae Deiparae", Δίπτυχα 4 (1986-87) 312-341 (στο ἐξῆς: Νικηφ. Γρηγ., Λόγος εἰς τὴν Θεοτόκον).

12. Νικηφ. Γρηγ., Λόγος εἰς τὴν Θεοτόκον 327. 25-27.

13. Νικηφ. Γρηγ., Λόγος εἰς τὴν Θεοτόκον 327. 27-328. 1

14. Νικηφ. Γρηγ., Λόγος εἰς τὴν Θεοτόκον 328. 1-9.

15. Νικηφ. Γρηγ., Λόγος εἰς τὴν Θεοτόκον 328. 10 - 333. 27.

16. Νικηφ. Γρηγ., Λόγος εἰς τὴν Θεοτόκον 333. 26 - 335. 2.

τον ίδιο τρόπο σε κάθε τόπο και θάλασσα τους έκανε όλους να πεθαίνουν σχεδόν από φόβο και τα αντίπαλα μέρη τα ένωνε σε μια συμμαχία, εφόσον και το ξηρό και το υγρό στοιχείο συμφιλιωνόταν. Γιατί η θάλασσα ήταν πλωτή για την ξηρά και η γη βατή για τη θάλασσα και ο Τάναϊς ανοίγοντας δρόμο πέρα από τα σύνορα, για να το πούμε με αυτόν τον τρόπο, έρρεε στην Ιταλία και ο Ίστρος ερχόταν στην Αίγυπτο και ο Νείλος ένωνε το ρεύμα του με τη Μαιώτιδα και όσα ήταν ξεχωριστά για τον καθένα γίνονταν κοινά, γιατί εφόσον συμφιλιώθηκαν μεταξύ τους τα μέρη της οικουμένης, όπως ήταν φυσικό, έγιναν όλα κοινά στους φίλους. Και οι Σκύθες περνούσαν άοπλοι μέσα από την Αραβία και οι Κίλικες επίσης μέσα από τη χώρα των Σκυθών και οι Σαυρομάτες, που ζουν στις άμαξες, λόγω της φιλίας όταν έρχονταν στην Ελλάδα και θεατές ήταν των Παναθηναίων και ανταγωνίζονταν στις αρματοδρομίες της Ολυμπίας κάθε τέσσερα χρόνια. Και οι μάγοι των Χαλδαίων απολάμβαναν την Εβραϊκή φιλία και οι μητρες των γυναικών αγάλλονταν, γιατί τα έμβρυα σκιροτούσαν μέσα τους και προσκυνούσαν τον δημιουργό, που ήταν ακόμη έμβρυο στην κοιλιά της μητέρας του. Και οι ουρανοί με τους αστέρες κήρυτταν από ψηλά τους καρπούς εκείνων των Ευαγγελίων χωρίς να έχουν τίποτε παράφωνο και άρρυθμο, αλλά διέσωζαν με κάθε τρόπο ρυθμική τη συμφωνία, όπως όταν υπάρχει αρμονία και λύρα, και ανάλογους τους βλαστούς με τη ρίζα, όπως συμβαίνει στα φυτά. Με αυτόν τον τρόπο από το ένα πέρασ έως το άλλο όλα είχαν προετοιμαστεί για την υποδοχή των σωτηρίων ακτίνων του ηλίου, που έμελλε να ανατείλει από τη μητέρα της Παρθένου»¹⁷.

17. Νικηφ. Γρηγ., *Λόγος εις την Θεοτόκον* 333. 23 - 334. 26. «... εκ τών μακρῶν ἐκείνων χειμώνων καί γνόφων εἰς λαμπράν τῶν πραγμάτων ἐληλυθότων εὐδίαν, «ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου τὴν οἰκουμένην ἀπογράφεσθαι» διακελευόμενον. Οὕτω τοι πρῶος καὶ μάλα γλυκὺς τὴν οἰκουμένην ἐνέπνευσε ζέφυρος, καὶ οὕτω πλατεῖα παρὰ πᾶσαν ἐπεπόλασεν εἰρήνη τὴν γῆν καὶ τῆς ἀληθοῦς προέδραμεν εἰρήνης, καὶ λείας πέπραχε τὰς τρίβους αὐτῆς, πᾶσαν ἔριν ἐμφύλιόν τε καὶ ἀλλόφυλλον ἐκ μέσου ρᾶστα ποιησαμένη. Ἐχορῆν γάρ πάντως ἐν ταῖς τοιαύταις ἀνατέλλειν ἡμέραις δικαιοσύνη καὶ πλῆθος εἰρήνης, ἐν αἷς τὸ σωτήριον πρὸς πᾶσαν οἰκουμένην ἔμελλεν ἐκτείνεσθαι κήρυγμα καὶ μήτ' Ἀσίαν κατὰ Λιβύης ἔτι μάχιμον ξίφος κινεῖν, μήτ' Εὐρώπην ἄμικτα Λιβύῃ τὰ ἦθη φυλάττειν, ἀλλ' ἐξαισίας ὁμοφροσύνης εἶναι τὰ πάντα μεστὰ, ὅθεν καὶ οὐδεὶς ἐμποδῶν οὐδενὶ κατ' οὐδένα γε τρόπον ἐτόλμα καθίστασθαι. Πρόσταγμα γάρ ἐν ἤδη Ῥωμαϊκὸν πᾶσαν ὁμοίως ἐπιπορευόμενον γῆν τε καὶ θαλάτταν μικροῦ τῷ δέει καὶ θνήσκειν ἅπαντας ἔπραττε καὶ τάναντία πρὸς μίαν ἐκίρνατο σύμπνοιαν, τῆς ὑγρᾶς τε καὶ ξηρᾶς οὐσίας εἰς ἐνσπόνδους τέως διαλλαγᾶς συνιούσης. Γῆ μὲν γάρ ἢ θάλαττα πλωτὴ κα-

Εξετάζοντας κανείς τα δύο ξεχωριστά αποσπάσματα διαπιστώνει ότι ο συγγραφέας στον Λόγο του για τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου αναφέρεται πιο αναλυτικά στην *Pax Romana* χρησιμοποιώντας υπερβολικές ρητορικές εκφράσεις.

Είναι φυσικό, εφόσον ο συγγραφέας ξει και γράφει σε μια εποχή παρακμής και κατάρπτωσης, όπου η Βυζαντινή Αυτοκρατορία μετά από δύο εμφύλιους πολέμους και την πίεση των εξωτερικών της εχθρών αδυνατεί να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τη φθίνουσα πορεία της, να γίνεται μια αναπόληση της ασφάλειας και της σταθερότητας, που επικράτησε στο Ρωμαϊκό κράτος μετά την κυριαρχία του Αυγούστου και την επιβολή της *Pax Romana*. Ο Νικηφόρος Γρηγοράς επιχειρεί να παρουσιάσει μια εικόνα της απόλυτης ηρεμίας την εποχή της αυτοκρατορίας του Αυγούστου και πιστεύω ότι υπερβάλλει, όταν αναφέρει επισκέψεις των Σαυροματών στα Παναθήναια και συμμετοχή τους στις αρματοδρομίες των Ολυμπιακών Αγώνων. Γιατί ως γνωστόν οι Ρωμαίοι βρίσκονται σε σύγκρουση με τους Σαυρομάτες η Σαρμάτες, όχι μόνο κατά τη διάρκεια της αυτοκρατορίας του Αυγούστου, αλλά μέχρι τον 4ο μ.Χ. αι.¹⁸. Δεν αποκλείεται ο

θίστατο και βάσιμος ή γῆ τῆ θαλάττῃ καὶ Τανάϊς δρόμον ποιούμενος οἶον εἰπεῖν ὑπερόριον ἐπέρρει τῆ Ἰταλία καὶ Ἰστρὸς ἐπ' Αἴγυπτον ἦει καὶ Μαιώτιδι Νεῖλος ἐκοινοῦτο τὸ ρεῦμα καὶ τὰ παρ' ἐκάστοις ἴδια κοινὰ τοῖς ὄλοις καθίστατο. Φίλων γὰρ ἀλλήλων τῶν οἰκουμένης καταστάντων μερῶν, 'κοινὰ τὰ φίλων' ὡς γε εἰκὸς τοῖς φίλοις ἐγένετο καὶ Σκυθῆς μὲν ἄρτι διὰ τῆς Ἀραβίας ἀοπλος ἐπορεύετο καὶ Κίλιξ ὁμοίως διὰ τῆς Σκυθικῆς καὶ Σαυρομάται μὲν ἀμαξόβιοι ὡς διὰ φιλίας τῆς Ἑλλάδος ἰόντες τῶν τε Παναθηναίων ἦσαν θεαταὶ καὶ ταῖς ἐν Ὀλυμπία τετραετηρικαῖς ἀρματῆλασίαις ἀνθάμιλλοι. Μάγοι δὲ Χαλδαῖκοι τῆς Ἑβραϊκῆς φιλίας κατετρύφων καὶ κοιλῆαι μὲν ἠγάλλοντο γυναικῶν σκιρτώντων ἐνδοθεν τῶν ἐμβρύων καὶ κυοφορούμενον ἔτι τὸν δημιουργὸν προσκυνούντων. Οὐρανοὶ δὲ δι' ἀστέρων ἐκήρυττον ἄνωθεν τοὺς τῶν εὐαγγελίων ἐκείνων καρπούς, ἀπᾶρον οὐδὲν κεκτημένους, οὐδ' ἐκμελές, ἀλλ' ομόφωνον διασώζοντας πάντῃ καθάπερ ἐν ἀρμονίᾳ καὶ λύρᾳ τὴν συμφωνίαν καὶ ἀνάλογα τῆ ρίζῃ καθάπερ ἐν φυτοῖς τὰ βλαστήματα. Οὕτως ἀπὸ περάτων ἕως περάτων ἅπαντα προηυτρέπιστο πρὸς τὴν τῶν σωτηρίων ἀκτίων ὑποδοχὴν τοῦ καθάπερ ἐξ οὐρανοῦ τῆς παρθενικῆς κοιλίας ἀνίσχειν μέλλοντος ἡλίου».

18. P. Petit, *Paix Romaine* 116-118 – M. Rostovtzeff, *Ρωμαϊκή Ιστορία* 229, 242 – Βλ. καὶ J. L. van Dielen, *Nikephoros Gregoras* III 254. Ο Νικηφόρος Γρηγοράς κάνει διάκριση ανάμεσα στους Σαυρομάτες της Ασίας και τους Σαρμάτες στην Ευρώπη. Για τον ὄρο στους βυζαντινούς συγγραφείς καθώς και στον Νικηφόρο Γρηγορά, τον Λαόνικο Χαλκοκονδύνη και τον Γεώργιο Γεμιστό Πλήθωνα, όπου η Σαρματία ταυτίζεται με τη Ρωσία, βλ. Hans Ditten, *Der Russland – Exkurs des Laonikos Chalkokondyles, interpretiert und mit Erläuterungen versehen*, Berlin 1968, 90-91, όπου και σχετική βιβλιογραφία – O. Pritsak, λ. «Sarmatians», *The Oxford Dictionary of Byzantium*, New York

συγγραφέας να αντλεί το συγκεκριμένο χωρίο από κάποια άγνωστή μας πηγή, αφού σχετική αναφορά δεν διαπιστώθηκε από έρευνα που έγινε στις πηγές.

Ορισμένες επιδράσεις σχετικά με τις απόψεις που εκφράζει ο Νικηφόρος Γρηγοράς για τη Ρωμαϊκή ειρήνη φαίνεται ότι έχει δεχτεί από τον Αίλιο Αριστείδη και συγκεκριμένα από τον Λόγο του «εις Ρώμην»¹⁹. Ο συγγραφέας λόγω της συστηματικής του ενασχόλησης και με τη ρητορική είχε διαβάσει το έργο του συγκεκριμένου ρήτορα²⁰, πράγμα που αποδεικνύεται και από άλλες περιπτώσεις στο έργο του, καθώς και από ρητή αναφορά σε επιστολή του: «Σὺ μὲν γὰρ τὸν ἐς Ρώμην Ἀριστείδου τοῦ ρήτορος ἀναγιγνώσκων λόγος ἔθος εἶναι φάσκοντος τοῖς πλέουσι καὶ ὁδοιποροῦσι εὐχάς ποιεῖσθαι, καθ' ὧν ἄν ἕκαστος ἐπινοῆ»²¹. Αναφέρει λοιπόν ο Αἴλιος Αριστείδης στον λόγο του «εις Ρώμην»: «καὶ μὴν τό γε πάντων λεγόμενον, ὅτι γῆ πάντων μήτηρ καὶ πατρὶς κοινὴ πάντων, ἄριστα ὑμεῖς ἀπεδείξατε. Νῦν γοῦν ἔξεστι καὶ Ἑλληνι καὶ βαρβάρῳ καὶ τὰ αὐτοῦ κομίζοντι καὶ χωρὶς τῶν αὐτοῦ βαδίζειν ὅποι βούλεται ῥαδίως ἀτεχνῶς ὡς ἐκ πατρίδος εἰς πατρίδα ἰόντι καὶ οὔτε πύλαι Κιλικίῳ φόβον παρέχουσιν, οὔτε στεναὶ καὶ ψαμμώδεις δι' Ἀράβων πάροδοι, οὐκ ὄρη δύσβατα, οὐ ποταμῶν ἄπειρα μεγέθη, οὐ γένη βαρβάρων ἄμικτα, ἀλλ' εἰς ἀσφάλειαν ἔξαρκεῖ Ρωμαῖον εἶναι, μᾶλλον δὲ ἓνα τῶν ὑφ' ὑμῖν»²².

Σχετικές επίσης επιδράσεις για τη διαμόρφωση των συγκεκριμένων αντιλήψεων του φαίνεται ότι έχει δεχτεί ο Νικηφόρος Γρηγοράς και από τον δάσκαλό του Θεόδωρο Μετοχίτη και κυρίως από το έργο του «Ἐπομνηματισμοὶ καὶ σημειώσεις γνωμικαί»²³. Σύμφωνα με αυτόν η ενότητα του μεσογειακού κό-

– Oxford 1991, vol. 3, 1844.

19. Αἴλιος Ἀριστείδης, *Εἰς Ρώμην*, Die Romrede des Aelius Aristides (herausgegeben, übersetzt und mit Erläuterungen versehen von R. Klein), Darmstadt 1983. Βλ. επίσης του ίδιου, *Die Romrede des Aelius Aristides (Einführung)*, Darmstadt 1981. Για τον Αἴλιο Αριστείδη βλ. A. Boulanger, *Aelius Aristide et la Sophistique dans la province d'Asie au IIe siècle de notre ère*, Paris 1968 και C. Behr, *Aelius Aristides and the Sacred Tales*, Chicago 1968.

20. R. Guiland, *Essai* 79.

21. Νικηφ. Γρηγ., *Ιστ.* II 930 – Νικηφόρου Γρηγορά, *Ἐπιστολαί*, έκδ. P. A. M. Leone, *Nicerhorii Gregorae Epistulae*, vol. I-II. Roma 1982-83, αριθ. 4. 60-62.

22. Αἴλιος Ἀριστείδης, *Εἰς Ρώμην*, 97.

23. Θ. Μετοχίτης, *Ἐπομνηματισμοὶ καὶ σημειώσεις γνωμικαί*, έκδ. Ch. G. Müller – M. T. Kiessling, Lipsiae 1821, 588 – Βλ. επίσης υπόμνημα λζ', σσ. 230-237. Βλ. και κεφ. ρθ' «ὅτι ἡ Ρωμαϊκή μοναρχία ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ἔοικεν ὑπὸ τῆς θείας προνοίας γενέσθαι εἰς εὐδρωμίαν τοῦ σωτηριώδους χριστιανικοῦ δόγματος».

σμου, που επέβαλε η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ήταν η βασική προϋπόθεση για την εξάπλωση του χριστιανισμού²⁴.

Αν επιχειρήσουμε τώρα να ερμηνεύσουμε τις απόψεις του Νικηφόρου Γρηγορά για την Pax Romana με βάση τις γενικότερες διαμορφωμένες αντιλήψεις του για την ιστορία, τις οποίες ο συγγραφέας διατυπώνει κυρίως στους προλόγους του ιστορικού του έργου, διαπιστώνουμε ότι στον Λόγο του για τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου, κυριαρχεί η θεοκρατική αντίληψη για την ιστορική εξέλιξη, με βάση την οποία όλα είναι προκαθορισμένα από τη θεία βούληση²⁵. Όλα όσα συμβαίνουν σχετικά με την ιστορική εξέλιξη της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας είναι ρυθμισμένα από τη θεία Πρόνοια, ώστε η επιβολή της Pax Romana να οδηγήσει στην εξάπλωση του χριστιανισμού στην οικουμένη.

Ο συγγραφέας όμως, ο οποίος παρά τον θρησκευτικό ντετερμινισμό του²⁶, σε αρκετές περιπτώσεις ερμηνεύει ορθολογιστικά τα γεγονότα, παρατηρούμε ότι στο σχετικό απόσπασμα από το ιστοριογραφικό του έργο δίνει ανθρωποκεντρική διάσταση, εφόσον διατυπώνει την άποψη ότι οι συνωμοτικές κινήσεις του Αλέξιου Απόκαυκου, που είχαν ως συνέπεια την έκρηξη του δεύτερου καταστρεπτικού εμφύλιου πολέμου, δεν επέτρεψαν στις μέρες του να επανέλθει η Αυτοκρατορία με τη διακυβέρνηση του Ιωάννη Καντακουζηνού στην ασφάλεια και τη σταθερότητα του «πάλαι τῆς Ρώμης κράτους».

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι ο Νικηφόρος Γρηγοράς εκφράζει μια ρομαντική, εξιδανικευμένη και επομένως υπερβολική άποψη για την Pax Romana. Ο συγγραφέας, ο οποίος με πόνο ψυχής αντιλαμβάνεται την επερχόμενη παρακμή και κατάρρευση, στην οποία οδηγείται η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, επιχειρεί τις συγκεκριμένες αναφορές στο παρελθόν της ένδοξης παλαιάς Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Είναι χαρακτηριστικό βέβαια ότι από την εξέταση των συγκεκριμένων αποσπασμάτων του έργου του Νικηφόρου Γρηγορά, όπως και από τη συχνή χρήση όρων πολιτικής γεωγραφίας στο έργο του ('Ρωμαίων γῆ, ἡγεμονία, ἐπικράτεια, κ.ά.) διαφαίνεται η επιβίωση της Ρωμαϊκής αυτοκρατορικής ιδέας²⁷, η οποία

24. Δ. Μόσχος, *Πλατωνισμός* 263.

25. R. Guiland, *Essai* 231 – Για τη σχέση Θεού και Ιστορίας στο έργο του Νικηφόρου Γρηγορά βλ. Δ. Μόσχος, *Πλατωνισμός* 256 κ.ε., όπου και σχετική βιβλιογραφία – Βλ. και Π. Βλαχάκος, *Στοιχεία* 54 κ.ε.

26. R. Guiland, *Essai* 235.

27. Π. Βλαχάκος, *Στοιχεία* 185.

αποτελεί το βασικότερο χαρακτηριστικό της πολιτικής ιδεολογίας του Βυζαντινού²⁸. Απ' ό,τι φαίνεται ο συγγραφέας συνειδητοποιεί την παρακμή της Βυζαντινής αυτοκρατορίας²⁹, ωστόσο πιστεύει ότι αυτή αποτελεί συνέχεια της βασιλείας των Ρωμαίων αυτοκρατόρων. Στο σημείο αυτό μπορούμε να πούμε ότι υπάρχει μια διαφοροποίηση από τον Θεόδωρο Μετοχίτη, σύμφωνα με τον οποίο μια πιθανή κατάρρευση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ακολουθεί τον φυσικό νόμο, όπως συνέβη και σε όλα τα υπόλοιπα κράτη³⁰. Η εξέταση ωστόσο του ιδεολογικού υπόβαθρου της Ρωμαϊκής αυτοκρατορικής ιδέας στο έργο του Νικηφόρου Γρηγορά καθώς και κατά πόσο ο ίδιος παραμένει συνεπής ή μετατοπίζεται σε ορισμένα σημεία από την επίσημη ιδεολογία του Βυζαντινού Κράτους πιστεύω ότι αποτελεί αντικείμενο μιας μελλοντικής ευρύτερης έρευνας.

28. Ι. Καραγιαννόπουλος, *Η πολιτική θεωρία των Βυζαντινών*, Θεσσαλονίκη 1988, 7-8. Βλ. επίσης του ίδιου, *Κράτος 281-282*, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

29. Δ. Μόσχος, *Πλατωνισμός* 263.

30. Θεόδωρος Μετοχίτης, *Υπομνηματισμοί* 231 «Οΐχεται τὰ πλείστα, προδήλως οΐχεται, καὶ κατ' ὀλίγον ἐκ μακροῦ φθίνοντα, καὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἀκμῆς μᾶλλον ὑπορρέοντα νόμοις, ὡς ἔοικε, φύσεως ἐπὶ πάντων οὕτως ἰούσης...». H. Beck, *Theodoros Metochites und die Krise des byzantinischen Weltbildes im 14. Jahrhundert*, München 1959, σ. 86 – Βλ. και Β. Tatakis, *La philosophie byzantine*, Paris 1949 (*Η βυζαντινή φιλοσοφία*. Μετάφρ. Εύας Καλπουρτζή, εποπτεία και βιβλιογραφική ενημέρωση Λ. Μπενάκη, Αθήνα 1977, σσ. 237-238).